

Izvorni znanstveni članak
UDK 93/99—2 (497.13 DUBROVNIK) "13/15"
Članak je primljen 16.XII. 1987.

Bariša Krekić

Department of History
University of California, Los Angeles

SLIKE IZ GRADSKE SVAKODNEVNICE: PRILOZI PROUČAVANJU ŽIVOTA U DUBROVNIKU U DOBA HUMANIZMA I RENESANSE

Grad Dubrovnik prošao je između XIV. i XVI. stoljeća kroz goleme promjene: od pretežno drvenog, malog i neuglednog naselja s uskim, blatnjavim, pretpranim i često smrdljivim uličicama, sa slabo reguliranim protokom vode i kanalizacije, prerastao je u grad pretežno izgrađen od opeke i kamena, s mnogim lijepim crkvama i palačama, s popločnim ulicama i trgovima, s dobro reguliranim protokom vode i kanalizacije i s velikom pažnjom posvećenom zdravstvu i higijeni.

Sve se to moglo ostvariti zahvaljujući velikom bogatstvu koje je Dubrovnik stekao, na jednoj strani, s pomoću svoje razgranate pomorske trgovine i na drugoj strani, s pomoću svoje visoko razvijene trgovine sa zemljama balkanskog zaleđa. Pritom treba reći da veliki dio zasluga za uspjeh Dubrovnika pripada vodećoj grupi u dubrovačkom društvu, vlasteli, ljudima koji su — budući poglavito praktični trgovci — umjeli osjetiti potrebe i mogućnosti svojega grada i pragmatičnom politikom pridonijeti njegovom blagostanju.

Upravo o gledanju tih ljudi na stanovite pojave i probleme u svakodnevnom životu Dubrovnika bit će ovdje najviše riječi: kako su oni na te pojave i probleme reagirali? Kakva su ih shvaćanja vodila u donošenju raznih odluka i mjera? Čime i kako su svoje postupke tumačili? Razumije se, sve što slijedi samo je malen dio slike života u Dubrovniku u doba humanizma i renesanse i fragmentarni doprinos proučavanju toga života, koji je bio kudikamo složeniji i kompliciraniji, kao život svake urbane cjeline.

O plaćanju radnika

S povećanjem blagostanja i s naglim demografskim rastom, osobito u XV. stoljeću, pojavili su se u Dubrovniku, uz velike uspjehe, i mnogi problemi. U jednoj odluci Velikoga vijeća iz listopada 1459. sami Dubrovčani kažu: "Naš je grad, milošću božjom, uvelike porastao u brojnosti ljudi, ali zbog ljudske zloće svakodnevno se događaju svakovrsni teški i različiti zločini."¹ Među teškoćama sa kojima su vlasti bile suočene bile su i one koje bi se danas zvale "socijalni problemi". Vlada Dubrovnika bila je svjesna tih pojava i poduzimala je razne mjere za njihovo ublažavanje ili rješavanje. Dobro su poznate, naprimjer, mjere koje su se odnosile na ograničavanje trgovine robljem početkom XV. stoljeća, ali bilo je i drugih manje poznatih mjera "socijalnog" karaktera, na koje se vrijedi osvrnuti.

¹ Historijski arhiv u Dubrovniku (HAD), *Liber viridis*, f. 308v. *Liber viridis*, izd. B. Nedeljković, Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU), Beograd 1984, 433. Malo kasnije, u svibnju 1460, donose se mjere "za suzbijanje drskosti zlih ljudi." HAD, *Consilium maius*, vol.21, f. 178v-179. *Viridis*, f.314. Nedeljković, n. dj., 438.

U prvoj polovici XV. stoljeća dubrovačka je vlada obraćala veliku pozornost organizaciji i razviku proizvodnje tkanina u gradu. Među ostalim odredbama, u studenom 1428, Veliko je vijeće usvojilo "Naredbu o plaćanju radnika u proizvodnji tkanina", koju je ovako objasnilo: "Veliko nepoštenje, koje je bilo gore i sramotnije od svakog zele-naštva, činili su oni koji se bave proizvodnjom tkanina u Dubrovniku, jer su plaćali svoje radnike dajući im robu i druge stvari po mnogo većoj cijeni od njihove tržišne vrijednosti, pa su zbog toga nastale mnoge neugodnosti i tužbe siromaha, na veliku smetnju i opterećenje naše vlade, na štetu siromašnih radnika i na nezadovoljstvo božje i mržnju svijeta. Prema tome, da bi svako dobio što mu pripada i da bi se razumno živjelo", vlada uvodi stroge mjere radi uklanjanja zloupotreba te vrste. Uбудućе će se obračun s radnicima u proizvodnji tkanina obavljati samo u gotovu novcu, a plaćati se može u gotovom, u hrani ili u robi, ali se "ta hrana ili roba koja se daje kao plaća ne može cijiniti više nego što vrijedi u gotovom po tržišnoj cijeni". Kako je postojala opasnost da poslodavci prevare radnike prigodom vaganja robe koju su im davali kao plaću, odlučeno je da "unaprijed dvije vage s potrebnim utezima budu postavljene u carinarnici... na kojima pisar ove carinarnice mora vagati svakome ko to bude tražio sve što pripada tom zanatu". Bude li se neki radnik tužio na težinu robe, pisar će to odmah prijaviti knezu, a knez će, utvrdi li da je počinjena prevara, prinuditi prekršioца da smjesta plati kaznu od 5 perpera. "A kako je vrijeme najbolji učitelj svake stvari", ti će propisi trajati dvije godine, pa će biti izneseni pred Veliko vijeće radi donošenja daljih odluka. Doista, u rujnu 1431. ta naredba je potvrđena u Velikom vijeću.²

Može se, međutim, s pravom sumnjati koliko su te odredbe bile poštovane u svakodnevnoj praksi, pogotovu kad nalazimo ponovne i sve strože naredbe u vezi s istim tim problemom. Tako već u ožujku 1449. Veliko vijeće rješava da nitko, tko proizvodi tkanine u Dubrovniku, a "tko hoće platiti svog radnika... bilo kojom robom..., ne smije obračunati ni cijiniti tu robu... više od tržišne cijene, prema propisima starih naredaba, pod kaznom gubitka onog što je dao, a uz to i plaćanje kazne od 25 prepera za svaki prekršaj. I da isto tako ni on, ni drugi u njegovo ime, ne može obvezati nijednog svog radnika pod istom kaznom".³ U augustu 1460. Veliko se vijeće ponovo vraća na te probleme i ponovo zabranjuje trgovcima tkaninama da plaćaju "svoje radnike koji ručno rade bilo koju radnju rečenog zanata bilo kojom drugom robom osim novcem", pod kaznom od 25 prepera.⁴

Razumije se, to nije bio kraj teškoćama. Pred sam kraj XV. stoljeća, u veljači 1499. Veliko vijeće se opet bavilo pitanjem radničkih plaća u tekstilnoj proizvodnji, pa je poslodavcima ponovo zabranilo da plaćaju "radnike koji ručno rade vunu bilo čime, osim gotovine... odnosno najmanje trećinu u gotovini, a dvije trećine u žitu, slanom mesu i tkaninama po uobičajenoj cijeni", pod kaznom gubitka stvari datih kao dvije trećine plaće, ako bi to bile druge stvari a ne navedene, odnosno ako ne bi bile obračunate "po

² *Viridis*, f.164-164v. Nedeljković, n.dj., 183-184. O ovome v. J. Lučić, Prva komora vunarskog obrta u Hrvatskoj, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 49, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), Zagreb 1983, 312. Isti, *Gospodarsko-društveni odnosi u Dubrovniku u Stojkovićevo vrijeme (1392-1442)*, *Historijski zbornik*, god.XXXVIII/1, Zagreb 1985, 105-106.

³ *Viridis*, f.248v. Nedeljković, n.dj., 349.

⁴ *Viridis*, f.316. Nedeljković, n.dj., 441. nekako u ovo isto vrijeme imali su Dubrovčani teškoća sa svojim poljoprivrednim radnicima, izgleda osobito u Župi Dubrovačkoj, pa su u ožujku 1465. donijeli odluke radi poboljšanja njihovog rada "s obzirom da najveći dio naših izdataka ide za obradu naših vinograda i s obzirom na veliku pokvarenost i lijenost naših radnika, koji obrađuju naše zemlje i vinograde." HAD, *Liber croceus*, f.21v. O poljoprivrednim radnicima na dubrovačkoj teritoriji v. D. Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII. do XV. stoljeća*, JAZU, Zagreb 1955, 53-60, 108-124. J. Lučić, *Prošlost dubrovačke Astarje*, Matica Hrvatska, Dubrovnik 1970, 75-90.

uobičajenoj cijeni". Izričito je zabranjeno "da se ni na koji način ne može dati vino, a tko se nađe da je dao vino bit će svaki put kažnjen sa 5 perpera".⁵

Te mjere su pojačane u srpnju iste 1499. godine zato da tekstilni radnici "ne bi bili prevareni u svojoj plaći". Tada je odlučeno ako se ustanovi da su poslodavci radnicima "kao plaću (davali) manje od onog što je predviđeno naredbama, ili druge stvari, a ne one koje su određene rečenim uredbama, ili po većoj cijeni nego što bude uobičajena cijena tih danih stvari, takav trgovac neka izgubi rečene stvari, a povrh toga neka plati svaki put u gotovom općini kao kaznu 5 perpera". Osim toga, takav trgovac ne smije odustati od zapošljavanja radnika zbog kojeg je došao u sukob sa zakonom, "niti (smije) izbaciti takvog radnika iz svoga dućana, niti ih (tj. radnike) može prisiliti da plate dug, osim da odbije dug kroz rad".⁶

Problemi s plaćanjem radnika nastavili su se i u XVI. stoljeću, tada i izvan tekstilne grane. Već 1504. prigodom donošenja novih odredaba o funkcioniranju stonskih solana, zabranjeno je vladinim službenicima zaključivanje mjesečnih knjiga prije nego što potpuno isplate radnike, a isplate su se imale obavljati svake subote u novcu ili u žitu, i to u prisutnosti stonskog kneza.⁷ Nešto kasnije, 1515. donesene su opet mjere za uredno plaćanje radnika u proizvodnji tkanina, pa je tom prilikom strogo naredeno poslodavcima da "moraju plaćati plaću svojim radnicima bez ikakva odgađanja od subote do subote", pod kaznom od 5 perpera poslodavcu koji prekrši tu naredbu, a 1 perper svakom radniku koji takav prekršaj ne prijavi vlastima. Također je utvrđeno "da rečeni trgovci odsad unaprijed ne mogu dati radnicima kao plaću... dubrovačku tkaninu, ako ta tkanina nije procijenjena od strane ureda 'Arte de lana', a službenici treba da po svojoj savjesti pregledaju tu tkaninu i da procijene po kakvoj cijeni se ima dati". Kazna je opet 5 perpera za trgovca koji propis prekrši i 2 perpera "radniku koji uzme tkaninu koja nije procijenjena od strane ureda".⁸

Mogo kasnije, u ožujku 1574. ponovo nalazimo odluku Velikog vijeća o pitanju isplaćivanja plaće svim radnicima u gotovu novcu, a ne u bilo kakvoj robi, pod kaznom od 50 perpera svaki put kada prekrše i gubitka robe dane kao plaća, a onaj koji bude primio robu kao plaću ne mora je vratiti, nego mu se mora, povrh te robe, isplatiti plaća u gotovu novcu, i zbog ovoga ne može biti istjeran iz dućana radi nerada.⁹ Mjere su, dakle, sve oštrije, iznos kazne je između 1428. i 1574. porastao ravno deset puta, što je nesumnjivo bilo znatno iznad prosjeka devalvacije novca. Usto, pojavila se i potreba posebne zaštite radnika od gubitka zaposlenja, što sve pokazuje ne samo postojanje, nego i pogoršanje ovog problema u doba kada je i inače čitava tekstilna radinost u Dubrovniku bila u krizi. Istovremeno, međutim, očita je i svijest dubrovačkih vlastodržaca o potrebi zaštite radnika, njihovih prava i njihovog rada — postupak koji, iako prvenstveno u interesu dubrovačke države i njene privrede, nesumnjivo predstavlja rijetku pojavu u Evropi svojega vremena.

⁵ *Croceus*, f.119.

⁶ *Isto*, f.121-121v.

⁷ *Isto*, f.128-129. Za slučaj prekršaja ove odredbe, kaznu od 25 perpera platit će ne samo službenici, nego i knez Stona "ako dozvoli da se drukčije radi". U lipnju 1528. Malo vijeće poslalo je u Ston vlastelina Miha Sorkočevića "da istraži i provede postupak nad službenikom koji obavlja isplate, protiv kojeg je došla tužba, i da izvijesti". HAD, *Consilium minus*, vol. 36, f.9.

⁸ *Croceus*, f.157.

⁹ *Cons. maius*, vol.25, f.119. *Croceus*, f.228-231. O proizvodnji tkanina u Dubrovniku v. D. Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, JAZU, Zagreb 1951 Dinić-Knežević, *Tkanine u privredi srednjovekovnog Dubrovnika*, SANU, Beograd 1982.

O odnosu prema siromasima

Drugi i nesumnjivo teži socijalni problem u Dubrovniku bili su siromasi, kojih je u gradu uvijek bilo poprilično. Već u Dubrovačkom statutu, iz 1272, nalaze se zanimljive odredbe koje se tiču siromašnih osoba. Tako član 44 Četvrte knjige Statuta kaže: "Stari je običaj govorio da sin ili ćerka, vjenčani ili nevjenčani, koji imaju zajedno ili odvojeno oca ili majku tako siromašne da nemaju od čega bi živjeli, moraju ovima dovoljno pomoći u njihovim potrebama, tako da mogu pristojno živjeti, i dati im prikladno odijelo prema svojoj mogućnosti, što potvrđujemo ovim Statutom, dodajući da su, s druge strane, otac i majka slično obvezni prema siromašnoj djeci".¹⁰

Siromasi se često spominju i u XIV. stoljeću, i to ne samo u brojnim oporukama nego i u mnogim drugim dokumentima. Naprimjer, u lipnju 1347. Veliko vijeće je raspravljalo o građenju obožišta "za utjehu i pomoć siromasima Isusa Krista i drugim odbačenim siromasima" i donijelo potrebne odluke s tim u vezi.¹¹ Nešto kasnije, u "Ugovoru između Općine Dubrovnika i opata Lokruma o načinu upravljanja samostanom," iz kolovoza 1359, spominje se, među ostalim, i ovo: "Gospodin opat je obvezan, i mora, i obećao je od rečenih prihoda i dohodaka pomagati i izdržavati toliko siromaha koliko mu dodijeli i koliko se bude činilo Malome vijeću, prema mogućnostima dohodaka i prihoda rečenoga samostana, za hranu i odijelo, po starom običaju i Statutu grada Dubrovnika".¹²

Očito je, dakle, da je prisutnost siromaha u gradu bila znatna, a bilo je i onih siromaha koji su se stidjeli priznati svoje stanje ("poveri vergognosi") i koji su, kao takvi, posebno spominjani u oporukama i pri donošenju vladinih mjera.¹³ Vlada je nastojala i tražila razne načine kako bi problem siromaštva, ako ne riješila, onda barem donekle ublažila, ali po svemu sudeći u tome nije bila posebno uspješna.

Veliki broj siromaha nalazio se, naime, u Dubrovniku i u doba najvećeg prosperiteta grada, u XV. i XVI. stoljeću. Da je vlastela toga bila svjesna, vidi se iz mnogih njezinih odredaba iz tog perioda. Kad je 1406. odlučeno da se ruše drvene i grade kuće od kamena ili od suhomeđe, rečeno je i ovo: "Kako bi istovremeno rušenje svih tih (tj. drvenih) kuća veoma opteretilo siromahe koji imaju te kuće, kockom će se izvlačiti kuća za rušenje", po 25 godišnje, a posebne financijske mjere su poduzete "da se ne opterete odviše siromašni ljudi".¹⁴ Desetak godina kasnije, kad su donesene nove, lakše mjere za naseljavanje u Slanskom primorju, te olakšice su ovako protumačene: "Uredba o seljaci-ma koji dolaze izvana da se nasele u Slanskom primorju čini se da je prekomjerno okrutna i na štetu općine i naših građana, a na nevolju i smetnju siromašnim ljudima i protivna humanosti radi okrutnih i velikih kazna koje nameće prekršiteljima".¹⁵

¹⁰ Liber statutorum civitatis Ragusii, izd. V. Bogišić i K. Jireček, JAZU, Zagreb 1904, 98. U Statutu se spominju i siromašni stranci, žene i siromasi uopće. Nešto kasnije, 1281, Tripo Juda ostavlja u svojoj oporuci 90 perpera da se podijeli među dubrovačke siromahe. Spisi dubrovačke kancelarije, knj. I izd. G. Čremošnik, JAZU, Zagreb 1951, 173. Poznati dubrovački notar, Thomasinus de Savere, u svojoj oporuci iz 1284. ostavlja određene iznose novca "dubrovačkim siromasima", a iste je godine Dimitrije Menčetić ostavio novca "da se kupi meso, koje neka se podijeli među najpotrebitije siromahe grada i podgrada". Spisi dubrovačke kancelarije, knj. II, izd. J. Lučić, JAZU, Zagreb 1984, 327, 335.

¹¹ R. Jeremić — J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, knj. II, Beograd 1939, 173-174; knj. III, Beograd 1940, 178-180. V. i I. Mustać, *Razvoj predškolskog odgoja u Dubrovniku. Uz 80-tu obljetnicu prvih dječjih vrtića, 80 godina predškolskog odgoja u Dubrovniku*, Dubrovnik 1984, 7.

¹² *Viridis*, f. 71v. Nedeljković, n.dj., 7.

¹³ O ovim siromasima v. J.-P. Gutton, *La société et les pauvres. L'exemple de la généralité de Lyon, 1534-1789*, Paris 1971, 23-29.

¹⁴ *Viridis*, f. 117v-118. Nedeljković, n.dj., 84-85.

¹⁵ *Viridis*, f. 130. Nedeljković, n.dj., 109. Veljače 1418. spominje se da su neki Katalanci, koji su došli iz Venecije, noću pokušali "nasilno ugrabiti siromašne obitelji" koje su stanovale izvan samog grada. HAD, *Lamenti politici*, vol. 2, f. 118-118v.

U veljači 1425. utvrđuje se da državna blagajna, "zbog velikih godina i zbog bolesti blagajnika", ne skuplja redovito prihode, "što je protiv naredaba umrlih i na štetu crkava i siromaha, a na teret živih", pa se poduzimaju mjere da se prikupljanje prihoda učini efikasnijim.¹⁶ U srpnju iste godine, međutim, opet se govori o tome da je blagajna prazna, "što bi moglo biti uzrokom velikih nevolja, kako za slučaj nesreća ili potreba, koje se svakodnevno javljaju kod siromašnih ljudi, tako i za kakav slučaj pošasti, koju neka Bog otkloni, a blagajnici ne bi imali nikakvu pomoć sa strane", pa se donose dodatne odluke da se stanje popravi.¹⁷

Kad je 1432. osnovano dječje nahodište, među uzrocima napuštanja novorođenčadi od strane roditelja navodi se i "krajnje siromaštvo".¹⁸ Briga za siromahe vidi se i 1441. kad vlada donosi mjere za suzbijanje zloupotreba od strane bratovština: "U Dubrovniku postoji samo jedna vlada i jedna republika i jedna državna blagajna, što su sve naši preci — ljudi ozbiljni i mudri i ljubitelji domovine — s velikom zrelošću i dostojanstvenošću uredili, ne samo za spas stanovnika nego i za dobrobit i čast cijele države dubrovačke, a najviše za pomoć siromašnim i bijednim osobama".¹⁹

Siromahe i brigu za njih spominje i Philippus de Diversis u svojem poznatom opisu Dubrovnika iz tridesetih godina XV. stoljeća. Tu on, među ostalim, piše: "Premda dubrovačka vlastela i mnogi trgovci i pučani imaju velika bogatstva, ipak većina ostalog naroda živi u velikoj neimanštini". Malo kasnije De Diversis se vraća problemima siromaštva: "Smatrao sam vrlo važnim da... kažem nešto o trostrukoj dubrovačkoj moneti, o načinu na koji se namirnice prodaju namalo, što je korisno i podesno uopće za svakoga, a najviše za siromahe. U svakom se dobro uređenom gradu s velikom brigom bdije da život onih koje je pritisla oskudica bude prikladan i povoljan, jer takvih je veliko mnoštvo. Budući da je novac koji se može usitniti na više djelova koristan i potreban svima, a osobito siromašnima, u Dubrovniku se novac izljuje, kuje i obilježava na tri načina... Ovo je vrlo praktično za sve dubrovačke stanovnike, osobito za one u oskudici, koji svakog dana kupuju namalo stvari potrebne za život". Opisujući dalje kako se prodaju drva u Dubrovniku, De Diversis kaže: "Sami drvari uprte drva na leđa pa idu kroz grad vičući i tražeći kupca; stoga nije potrebno da se siromašni odvajaju od svojih poslova radi nabavke drva. Ti drvari se uprte kao deve. Ispruže se na zemlju da bi se tovar mogao zgodno naslagati, a zatim im drugi pomažu da se dignu".²⁰

Problema siromaštva, točnije siromašnih trgovaca, dotiče se i Dubrovčanin Benko Kotruljević u svom znamenitom djelu *O trgovini i o savršenom trgovcu*, objavljenom prvi put u Napulju 1458. Govoreći o siromašnim trgovcima, Kotruljević, među ostalim, kaže: "Oni koji nemaju ništa, moraju nastojati da učine svaki napor, bez srama, i da se prilagode vremenu... Ne smiju se stidjeti da služe drugome... i da obavljaju svaku nisku i prostu poštenu službu... Tko nije znao pošteno služiti, neće znati dobro zapovijedati... Vrlo su rijetki dobri učitelji koji nisu prethodno bili dobri učenici... Siromah čovjek sebi mora pomoći na svaki dobar i pošten način... Tko ima, a ne da milostinju siromahu, smrtno griješi... Duhovni milodari, govoreći uopćeno, bolji su od materijalnih, osim u slučaju da se dogodi da netko umire od gladi, treba ga radije nahraniti kruhom, nego savjetom i sličnim stvarima". Ovi realistični i praktični Kotruljevićevi savjeti, doduše, nisu

¹⁶ *Viridis*, f.146-147. Nedeljковиć, n.dj., 146-147. O blagajni i o ulozi rizničara u pomaganju siromaha v. Mustać, n.dj., 6.

¹⁷ *Viridis*, f. 148v-149. Nedeljковиć, n.dj., 150-151.

¹⁸ *Viridis*, f.171. Jeremić-Tadić, n.dj., III, 193. Nedeljковиć, n.dj., 198.

¹⁹ *Cons. maius*, vol.6, f.77v-78. *Viridis*, f.204v. Nedeljковиć, n.dj., 274.

²⁰ F. de Diversis de Quartigianis, Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja slavnoga grada Dubrovnika, prev. I. Božić, *Dubrovnik*, br.3, 1973, 35, 72-73.

vezani direktno za njegov rodni grad, ali poznato je — a on to i sam na više mjesta u svojoj knjizi spominje — da je uvijek imao na umu i situaciju u Dubrovniku.²¹

A ta situacija i dalje nije bila sjajna. Mnogi dokumenti iz druge polovice XV. stoljeća potvrđuju proširenost siromaštva u tom gradu. Osim bezbrojnih oporuka, u kojima se ostavlja određeni iznos za siromahe,²² postoje o toj pojavi i mnogi drugi podaci. Nalazimo, naprimjer, velik broj slučajeva gdje Veliko vijeće pušta prodaju zemlje da bi se prodavač imao od čega prehraniti i obući,²³ te slučajeve gdje se stonski i šipanski kneževi oslobađaju obveza da pohode svoja područja jer takvi posjeti opterećuju siromašno stanovništvo. Tako je u studenom 1478. knez Stona, Frano Pucić, oslobođen posjeta svojem području među ostalim i zato "što je posjet kneževa od male koristi, a na veliki teret i trošak naših siromašnih podanika".²⁴ Slijedeće je godine odlučeno da kneževi Šipana, "koji su morali posjećivati otok Mljet triput kad su bili na položaju kneza godinu dana, odsad ne moraju posjećivati rečeni otok nego samo jednom svaki knez za vrijeme svojega kneževanja, s obzirom na to da sada ostaju na kneževstvu samo šest mjeseci, a ovo zato što su česti posjeti kneževa opterećivali ljude rečenoga otoka, koji su dolazili čamcem po kneza i čistili ga".²⁵

Siromaštvo se uzimalo u obzir i prilikom određivanja kazne za izvjesne vrste prekršaja. U prosincu 1465. odlučilo je Veliko vijeće "radi olakšanja siromašnima, kad god neko...bude osuđen od 6 perpera na niže radi prijestupa uvredljivih riječi, a ne radi drugoga, ako osuđeni ne bude mogao platiti rečenih 6 perpera ili manje, koliko bude osuđen da može, ako hoće, poći u zatvor i odbijati od rečene kazne na račun od 6 groša za svaki dan koji provede u rečenom zatvoru".²⁶ Kad je, pak, 1499. uneseno više fleksibilnosti u naplaćivanje te globe od 6 perpera za verbalne delikte, to je učinjeno "jer je jasno iz iskustva da bezobzirno istjerivanje naplate kazna... stvara vrlo velike poremećaje zbog nemanštine mnogih".²⁷

²¹ *Della mercatura et del mercante perfetto*, di Benedetto Cotrugli Raueo, Brescia 1602, 54-56, 97-98.

²² Nisu samo gotovo svi Dubrovčani ostavljali u svojim oporukama manje ili veće iznose novca za siromahe nego su to često činili i stranci. Tako je poznati "gost Radin", jedna od najutjecajnijih ličnosti u Bosni sredinom XV. stoljeća, ostavio 100 dukata od svog depozita u Dubrovniku da se podijeli "na malo raznim siromasima po gradu Dubrovniku kao dio legata koji je rečeni pokojni Radin gost učinio da se podijeli siromasima". Iz Dubrovačkog arhiva, knj.III, izd. M. Dinić, SANU, Beograd 1967, 216-218. O gostu Radinu v.S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, SANU, Beograd 1964. J.V.A. Fine, *The Bosnian Church: A New Interpretation*, New York — London 1975, posebno 365-370.

²³ Još 1428. predloženo je da se dozvoli "Ljubni, ženi Bogdana Purnosa, imajući u vidu njihovu nemanštinu i nemoćnu dob, da može prodati, uz suglasnost rečenog svog muža, jednu kuću iste Ljubne za njihovo održavanje i prehranu". *Cons. minus*, vol.4, f.139v. Sličan prijedlog za jednu drugu ženu u travnju iste godine, "imajući u vidu njeno siromanštvo i nemanštinu, da za održanje svog života može prodati jedan od dva komada zemlje ili vinograda koje ima u Župi kod Balte, uz suglasnost svog muža". Novac od prodaje trebao je stati u državnoj blagajni i ona je od njega smjela dobivati samo 100 perpera godišnje. *Isto*, f.152v. U kolovozu 1478. dopušteno je jednom Stonjaninu, "golemom i iscrpljenom, da za svoju prehranu i odjeću" proda ili založi svoju zemlju blizu Stona. *Cons. maius*, vol.14, f. 91v. U ožujku 1480. odobreno je Andriji Brautoviću da proda četvrtinu svoje kuće u Stonu za potrebe svoje prehrane. *Isto*, f.160. Iduće godine odobreno je Dekuši, udovici vlastelina Sima Restića, da proda "za svoju prehranu" neke zemlje svog pokojnog muža. *Isto*, f.218v. Takvih slučajeva bilo je mnogo i kasnijih godina: *Cons. maius*, vol.15, f.126v, 154, 213v (žene "dovedene u krajnju potrebu"), 262v, 268v. U prosincu 1488. dopušta se jednoj udovici, "uzimajući u obzir njenu krajnju potrebu", da proda neko svoje zemljište u Konavlima "za svoju prehranu". *Isto*, f.192v.

²⁴ *Cons. maius*, vol.14, f.98.

²⁵ *Isto*, f.118v. Međutim, u svibnju 1485. odbiven je u Velikom vijeću prijedlog da se stonskoga kneza oslobodi posjeta njegova područja "s obzirom da bi u to doba bilo sigurnije za našu stvar da knez bude u Stonu nego vani, po oblasti, a također rečeni posjet u to vrijeme opterećuje naše podanike koji se muče u nemalom siromaštvu". *Isto*, vol.15, f.53. Slično je tri godine kasnije odbijen prijedlog da se kneza Stona oslobodi obilaska "onih mjesta koja nije posjetio za svog kneževanja s obzirom na vrlo veliku oskudicu koju sada trpe ljudi rečene knežije". *Isto*, f.174v.

²⁶ *Croceus*, f.1.

²⁷ *Isto*, f.120v.

O siromaštvu se vodilo računa i pri donošenju mjera za odbranu od epidemija, posebno kuge, u čemu je Dubrovnik bio glasovit sa svoje strogosti i efikasnosti. Tako, na primjer, kod dezinfekcije zaraženih kuća, po odluci od lipnja 1482, "za kuće siromaha i nemoćnih troškovi će biti isplaćeni od općinskog novca".²⁸ U listopadu iste godine, kada se odlučivalo o organizaciji života okuženih na Dančama, trebalo je naći osobe koje će se o njima brinuti, "to jest za bogate o trošku tih bogatih, a za siromahe o trošku općine".²⁹

Ipak, o siromaštvu i siromasima najviše se govori, sasvim razumljivo, u odluci o osnivanju velikog ubožišta — bolnice, koje je postalo poznato pod imenom "Domus Christi", u ožujku 1540. Tekst o osnivanju te ustanove, namijenjene bolesnim, ali izlječivim siromasima, počinje riječima: "Svaki kršćanin mora i obvezan je činiti milosrdna djela i pomagati siromahe, a ponajviše prosjake". Takva djela će pomoći da se Dubrovnik očuva od opasnosti, a bolesni siromasi, "jer nemaju nikoga da njima upravlja i da im pomogne, ponekad umiru", pa zato treba sagraditi bolnicu. Opširne odluke o organizaciji i radu te ustanove odavno su objavljene³⁰ i nema potrebe ovdje ulaziti u njihove podrobnosti. Vrijedi, ipak, napomenuti da je, među ostalim, bilo predviđeno da siromah koji ozdravi mora odmah napustiti bolnicu "da ne zauzima mjesto i da ne jede nepravedno kruh bolesnih siromaha". Također, "u ovu bolnicu ne mogu biti ni na koji način primljeni siromasi opterećeni neizlječivom bolešću, niti žene makar болоvale od izlječive bolesti". Najposlije, svaki bolesnik koji uđe u rečenu bolnicu, ako je kršćanin, mora se smjesta ispovijediti, a ako koji odbije da se ispovijedi, takvu osobu se ne smije primiti. Ali ako je bolesnik druge vjere, pustit će se da živi po svom zakonu".³¹

Odluke o osnivanju "Domus Christi" nisu ni jedine, ni najdrastičnije vijesti o siromaštvu u Dubrovniku u doba najvećeg uspona i sjaja ovog grada, koncem XV. i tijekom XVI. stoljeća. Značajan korak u organiziranju brige za siromahe učinjen je 1560. godine, kad su donesene nove mjere u vezi s radom državne blagajne i blagajnika. Tu se, pored ostalog, naređuje da blagajnici, u jednoj svojoj knjizi, moraju "napraviti novu rubriku za priloge koji će se davati siromasima, a nasuprot njoj zabilježiti osobe kojim će (prilozi) biti dani, upisujući njihova imena... Zatim, od svakog... (oporučnog) legata ima se izdvojiti deset posto, koje se ima čuvati u jednoj blagajni da bi se dijelilo među siromahe u doba kuge ili oskudice... Ta blagajna mora imati tri ključa", od kojih će jedan držati blagajnici, drugi nadglednici, a treći će biti "u rukama našeg tajnika". Odluku da se blagajna otvori može donijeti samo Senat, i to sa dvije trećine glasova, "a to zato da bi se novci sačuvali za zla vremena, od kojih neka nas Bog čuva".³²

Veoma zanimljive i slikovite podatke o siromaštvu nalazimo koncem XV. i u XVI. stoljeću i u mnogim brojnim dokumentima koji se odnose na pomilovanje krivaca u zatvoru. Tako je, na primjer, u kolovozu 1485. oslobođen kazne od 25 perpera Stjepan s Brgata, "imajući u vidu njegovu krajnju bijedu", kao i to da je u zatvoru proveo već četiri i po mjeseca.³³ Sličnih slučajeva ima i 1488. U svibnju te godine dopušteno je Jeleni, nećakinji pokojnog Johanna Spartera, ženi Antuna Danuta, da naplati dugove te dvojice

²⁸ Jeremić-Tadić, n.dj., III, 97.

²⁹ Isto, 98.

³⁰ Isto, I, 175-177; III, 181-184.

³¹ Isto, III, 184.

³² Croceus, f.222-223.

³³ Cons. maius, vol.15, f.58. U ožujku iste godine oslobođene su kazne tri sluškinje koje je sud dan ranije bio osudio "da im se mora otkinuti nos". Pomilovanje je dano "zato što je strano svakoj pravdi da se za jedan zločin pretrpi dvije kazne, a rečene sluškinje su provele preko jedne godine u zatvoru, u smradu, vlazi i prljavštini i svakoj oskudici, tako da čitave zaudaraju i postale su skoro gubave". Isto, f.47v.

"zbog toga što rečena Jelena umire od gladi".³⁴ U kolovozu iste godine jedan je kovač oslobođen kazne zatvora od šest mjeseci "jer je prosjak, a odležao je malo manje od šest mjeseci u rečenom zatvoru i ako dalje ostane u zatvoru, nužno je ili da umre od gladi, ili da ga općina hrani u zatvoru".³⁵

Običaj pomilovanja siromašnih zatvorenika nastavlja se u XVI. stoljeću, a tako i davanje dopusnica za prodaju zemljišta za potrebe prehrane.³⁶ Među pomilovanjima vrijedi navesti samo nekoliko zanimljivih slučajeva. Tako je u svibnju 1524. pomilovan mesar koji je bio osuđen na zatvor i globu, "jer je bolestan i prosjak, a njegova žena i djeca gladni su i bijedni".³⁷ U srpnju 1566. jedan je lojar podnio molbu da bude oslobođen kazne zatvora u trajanju dvije godine, navodeći, među ostalim: "Ima već šesnaest mjeseci da sam stavljen u zatvor s gvoždima na nogama... iz kojeg ne mogu izaći ako prethodno ne platim 100 dukata, koje sam osuđen da platim općini, a već je poznato kako vašem gospodstvu, tako i svim građanima, u kolikoj bijedi i potrebi se nalazim, i da nije milosrdnih kršćana koji me hrane svojim pobožnim milodarima, već prije više mjeseci bio bih umro od gladi i bolesti koje trpim. Od oca ne mogu dobiti bilo kakvu pomoć, jer je siromah i ima već dvije godine kako se udaljio iz grada, jer nije mogao platiti svoje vlastite dugove, tako da svak može vidjeti moju veliku bijedu, i nikada neću izaći iz ovog mračnog zatvora, jer nemam otkud platiti rečenih 100 dukata". Zato, uzdajući se "u uobičajenu blagost i milost" vlade, koja je uvijek pomagala "bijednim i nesretnim zatvorenicima", molitelj "sa koljenima na zemlji" preklinje vladu da mu dopusti, uz siguran zalog, da plaća po 10 dukata godišnje do potpunice isplate 100 dukata. "Ako mi ta milost ne bude učinjena od vašeg gospodstva, sasvim sigurno ću umrijeti od gladi u ovom zatvoru". Vlada je, doista, prihvatila molbu lojara i pomilovala ga.³⁸

Nije bio mnogo drukčiji ni slučaj jednog čovjeka iz Gruža, koji je, u siječnju 1567. bio već četrdeset dana u tamnici, osuđen da plati 100 perpera, pa je molio da mu se dopusti da plati 50 perpera kroz godinu dana, uz garanciju, jer će samo tako moći izaći "iz ovog zatvora gdje ću umrijeti od gladi, siguran da neću brzo izaći, osim vašom milošću, jer zapravo ja sada nemam načina da platim i jedan groš".³⁹ I ta molba je bila prihvaćena. Sve ako se pretpostavi da su opisi bijede, gladovanja i stradanja u tim i mnogim drugim sličnim molbama zatvorenika bili pretjerani radi postizanja željenog efekta kod vlade, ipak ne može biti sumnje da, u osnovi, ti dokumenti odražavaju jedno vrlo realno i vrlo teško stanje, koje je pogadalo mnoge stanovnike Dubrovnika.

To potvrđuju i mnogobrojni zahtjevi za odobrenje prodaje imovine radi zadovoljavanja osnovnih potreba života, što se nastavlja i u XVI. stoljeću. Naprimjer, u studenom 1568. molila je udovica sa Lopuda "koja je ostala lišena svog jedinog sina kojeg je imala, u kojeg je bila uložila svu svoju nadu, jer joj nikakva druga dobra na svijetu nisu ostala osim samog siromaštva", da joj se dopusti prodaja nešto "neplodne zemlje koja se nalazi u Stonu, u Česvinici", koju je ona svojevremeno bila donijela u miraz. Od prodaje, četvrtina bi išla za miraz njezine ćerke, koja je ostala mlada udovica, a bez miraza se ne može ponovo udati, "a ostalo za njenu prehranu... da bi mogla izdržati ono malo

³⁴ Isto, f.175.

³⁵ Isto, f.185.

³⁶ Naprimjer, u travnju 1546. dopušteno je Klari, udovici pokojnog vlastelina Bartola Zamanjića, "da za svoju prehranu" proda neka zemljišta svog muža "na Stonskom ratu i Pratinici, jer nema drugog načina da živi". Isto vol. 22, f.116. Slijedeće godine odobreno je jednom bračnom paru da proda "za svoju prehranu" neke zemlje u Konavlima "jer nemaju drugog načina da žive". Isto, f.148. U veljači 1564. odobreno je jednom čovjeku "da za prehranu svoju... i svoje obitelji" može prodati polovicu svoje zemlje u Konavlima. Isto, vol. 24, f.109.

³⁷ Isto, vol.20, f.67v.

³⁸ Isto, vol.24, f.174-174v.

³⁹ Isto, f.195-195v.

života što joj preostaje, a koji provodi u prevelikoj gladi".⁴⁰ Molba je usvojena, ali moliteljica s Lopuda nije tako brzo umrla, i unatoč svojim nevoljama. Čitavih sedamnaest godina docnije, 1585, dobila je dozvolu da proda "jednu svoju kućicu u Stonu" za potrebe svoje prehrane.⁴¹

Drastičnih slučajeva siromaštva bilo je ne samo u najnižim slojevima dubrovačkog društva nego i u redovima vlastele. Tako je početkom 1568. dopušteno vlastelinu Marinu Kabužiću da proda sve svoje posjede na Pelješcu "da bih zadovoljio svoga zeta za miraz, a ostalo za moju prehranu."⁴² Kasnije, u travnju 1579, Veliko vijeće je razmatralo molbu Nike, žene vlastelina Dživa Bundića, koji je dugovao općini 600 dukata "i nemajući načina da namiri dug u skladu sa svojom željom..., ne ostaju mu drugo na svijetu osim bijede, veoma otežane obitelji". Žena, dakle, moli dubrovačku vladu da joj dopusti "da bi ga pomogla od ono malo mog bijednog miraza što mi je preostalo, povrh drugih novaca za njega isplaćenih rečenoj općini... da mogu založiti svoje imanje u Trstenici za 300 dukata", koje će platiti općini, a za drugih 300 dukata moli da odobre njezinu mužu da plaća po 15 dukata godišnje. Na taj način vlada će ne samo "učiniti djelo Bogu milo nego će i njemu (tj. Dživu) omogućiti da, s pomoću državnih službi, priskrbi izdržavanje jednog obitelji".⁴³ Vlada je i tu molbu usvojila.

Spomenimo, napokon, i zanimljivu molbu vlastelina Dominika Ranjine, iz prosinca 1591, koji najprije ističe kako su "naši davnašnji oci, koji su upravljali ovom Republikom, uvijek imali običaj pomagati državnim sredstvima ne samo svoje vlastite sinove, koje bi vidjeli pritisnute kakvom potrebom nego i strance". Stoga se i on, Ranjina, "ne manje potrebit od bilo koga drugoga", nada da će biti pomognut, ne iz državnih sredstava, nego iz svojih vlastitih. Zadužio se, naime, kod mnogih prijatelja "koji su mi pomogli u mojim potrebama, a nalazeći se usto u tako oskudnom stanju, da ne mogu život održavati, želim jednim potezom, namirenjem rečenih dugova rasteretiti svoju savjest, a osiguravši sebi prehranu za neko vrijeme djelomično olakšati tolike potrebe i nevolje koje me pritiskaju". Zato preklinje vladu da mu dopusti prodati dio svoje zemlje i vinograda u Stonskom polju "od kojih dobivam vrlo malen, zapravo nikakav prihod". Od prodaje Ranjina namjerava ostvariti gore navedeno "a također obrađivati i učiniti plodnim druge svoje posjede koje imam". Na taj način vlada će mu omogućiti da "koristeći se svojom (imovinom) mogu ostati ovdje i vama služiti s onom odanošću koja priliči, a oduzet ćete mi priliku da, prisiljen nuždom, pribjegnem vama, tražeći da me pomognete iz državnih sredstava, ili da — ako se ni to ne bi dodijelilo — budem konačno primoran otići drugdje, u strane zemlje, da prosim za hranu, s lošom reputacijom za domovinu, a sa slabim zadovoljstvom za mene pogotovu u ovim godinama u kojima jesam". Ranjina se nada da će njegov "poštenu zahtjev" biti prihvaćen, u što ga uvjerava svakodnevna blagost koju vlada pokazuje "prema svakome tko joj se utekne za pomoć, a posebno prema onim vitezovima s Malte (cauallieri di Malta) koji su sada ovdje".⁴⁴ Veliko vijeće je doista odobrilo tu vrlo uvjerljivu molbu svojega vlastelina.

⁴⁰ Isto, f.246. Prihvaćena je i molba jedne druge žene "koja se nalazi u najvećoj bijedi, nemajući čime održavati svoj život", da joj se dopusti prodaja neke druge zemlje "u Ponikvama na Stonskom ratu" u vrijednosti oko 50 dukata, koje će ona upotrijebiti za svoju prehranu. Isto, f.262v.

⁴¹ Isto, vol.27, f.186-186v. Siromasima u Stonu dijelila je vlada još 1529. milostinju od 10 perpera preko fratara Alberta Bobaljevića, "gvardijana Stona". Cons. minus, vol.36, f.42v.

⁴² Cons. maius, vol.24, f.222.

⁴³ Isto, vol.26, f.82v-83. Slični slučajevi građana i vlastele koji prodaju imovinu da bi se prehranili u devedesetim godinama XVI. stoljeća: Cons. maius, vol.27, f.226v; vol.28, f.278, 278v, 283v, 286v; vol.29, f.67v-68, 70v, 71, 125-126v ("il povero Marino Darsa"), 142-142v (vlastelin Pavo Gučetić ističe: "moje krajnje siromaštvo i beskrajna bijeda, svima poznata") itd.

⁴⁴ Isto, vol.28, f.308-309v.

Iz svega navedenog očito je ne samo postojanje raširenog siromaštva u Dubrovniku, ponekad čak i u najgornjem društvenom sloju, nego i postojanje saznanja kod vlade o tom ozbiljnom socijalnom problemu. Mjere koje je vlada poduzimala u toj stvari — kao i u vezi s zaštitom radničkih plaća, o čemu smo ranije govorili — ne znače, razumije se, da je ona bila spremna ili voljna odreći se bilo koje svoje povlastice ili mijenjati monopol vlasteoske vlasti u gradu. Međutim, vlastela je bila voljna poduzeti stanovitje mjere koje bi barem donekle olakšale sudbinu siromaha, svakako u namjeri da, smanjivanjem napetosti i ublažavanjem najdrastičnijih slučajeva, poboljša situaciju i time pridonese stabilnosti države u cjelini, kao što su to radile i druge suvremene države, pogotovu gradske republike u Italiji.⁴⁵

O odnosu prema djeci

Druga grupa u dubrovačkom društvu koja zaslužuje pozornost jesu djeca i odnos države prema njima. Ne želeći ulaziti ovdje u sve vidove problema zakonite i nezakonite djece u Dubrovniku i odnosa obitelji, društva i vlasti prema njima,⁴⁶ želimo se pozabaviti samo nekim detaljima iz toga područja.

Zanimljiv podatak o tome kako se gledalo na potrebe djece daje, prije svega, odluka Velikoga vijeća iz ožujka 1385. kojom je "dopušteno gospodar Vlahu Sorkočeviću, našem plemenitom sugrađaninu, po posebnoj milosti... da ne bude biran niti uzet (na bilo koju dužnost) i da bude izuzet, imun i oslobođen dokle god bude živ od svih službi, dužnosti, obveza i osobnih opterećenja... koja su nametnuta svim našim građanima izvan grada i područja dubrovačkog, tako da bi mogao bolje i udobnije prihvatiti slatki teret obitelji s tako mnogo djece" koju mu je — kako je svakome očito — višnja milost dodijelila i da bi tako mogao... da ih odgoji, othrani i povede prema hvalevrijednom položaju, u poštovanju i časti naših gospođa (tj. ugarsko-hrvatskih kraljica) i na službu, uvećanje i očuvanje naše Republike Dubrovačke".⁴⁷ Sorkočević je imao sedam sinova i jednu kćerku, što nije bila tako iznimno velika obitelj, ali taj slučaj svakako pokazuje razumijevanje vlade za potrebe koje takva situacija sobom donosi.⁴⁸

⁴⁵ O siromaštvu u Evropi u srednjem vijeku i u doba renesanse v. L. Martines, *The Social World of Florentine Humanists*, Princeton 1963, 24-26. M. Mollat, Ph. Wolff, *Ongles bleus Jacques et Ciampi. Les révolutions populaires en Europe aux XIVe et XVe siècles*, Paris 1970. B. Pullan, *Rich and Poor in Renaissance Venice: the Social Institutions of a Catholic State to 1620*, Oxford 1971. J.-P. Gut-ton, n.dj., 215-287. R. Trexler, *Charity and the Defense of Urban Elites in the Italian Communes, The Rich, the Well Born and the Powerful. Elites and Upper Classes in History*, izd. F. C. Jaher, Urban-Chicago-London 1973, 64-109. M. Mollat, *Études sur l'histoire de la pauvreté: Moyen âge — XVIe siècle*, Paris 1974. *La concezione della povertà nel Medioevo*, izd. O. Capitani, Bologna 1974. J. L. Goglin, *Les misérables dans l'Occident médiéval*, Paris 1976. M. Mollat, *Études sur l'économie et la société de l'Occident médiéval, XIIe — XVe s.*, London 1977. M. Mollat, *Les pauvres au Moyen âge. Etude sociale*, Paris 1978, 147-352. F. Braduel, *Civilization and Capitalism, 15th — 18th Century*, vol. I: *The Structures of Everyday Life, the Limits of the Possible*, New York 1979, 75; vol. II: *The Wheels of Commerce*, New York 1982, 506-510. R. Finaly, *Politics in Renaissance Venice*, New Brunswick 1980, 75-81, 171, 180, 200-201, 241-242, 269.

⁴⁶ Opširnije podatke o položaju djece u obitelji može se naći kod Z. Šundrice, *Roditelji i djeca u dubrovačkom Statutu, Laus*, travanj i svibanj 1973, i kod D. Dinić-Knežević, *Položaj žena u Dubrovniku u XIII i XIV veku*, SANU, Beograd 1974, osobito 108-121.

⁴⁷ HAD, *Reformationes*, vol. 26, f.116v. *Odluke veća Dubrovačke Republike*, knj. II, izd. M. Dinić, SANU, Beograd 1964, 120.

⁴⁸ I. Mahnken, Dubrovački patricijat u XIV veku, knj. I, 408, 420-421; knj. II, tab. LXVII, 3-4, SANU, Beograd 1960. Treba reći da je ovakvih slučajeva bilo i drugdje. U siječnju 1498, na molbu kotorskog vlastelina Nikole Buće, oslobodio ga je venecijanski dužd svih opterećenja i obveza, jer je Buća imao 14 djece, 6 sinova i 8 kćeri, a također "kao nagradu za vjernost i zasluge njegovih (predaka) prema našoj državi". Naglašene su i zasluge samoga Nikole a također i činjenica da su sva djeca "živa i rođena iz zakonitog braka". *Commissiones et relationes venetae*, knj. II, izd. S. Ljubić, JAZU, Zagreb 1877, 17, 30-31.

Što se, pak, tiče novorođenčadi, stav Dubrovčana prema njima najbolje se vidi iz poznate odluke o osnivanju dječjeg nahodišta, iz veljače 1432. Tu se, među ostalim, kaže kako treba sve činiti "što je na hvalu i slavu Božju, a naročito na dobrobit, dobročinstvo i samilost prema onoj jadnoj i bijednoj djeci, koja su došla na ovaj svijet kao njegova (tj. Božja) slika, a koja nemaju druge pomoći i nade osim milosrđa i samilosti svijeta. Imajući u vidu kolika je sramota i nečovječnost bacati mala ljudska bića, koja su neki zbog velikog siromaštva, drugi iz drugih razloga i uzroka razbacivali po gradu kao divlje životinje i koja mnogo puta nisu bila pokupljena niti pomognuta u skladu sa humanošću i potrebama, zbog čega su često ginula bez sakramenta krštenja, ili su inače išla lošim putem, jer im nije bila ukazana humanost i samilost", odlučeno je da se otvori nahodište.⁴⁹

Treba ipak reći da, nasuprot takvom stavu zaštite i razumijevanja prema djeci, stoje drugi podaci koji pokazuju znatno tamniju stranu sudbine novorođenčadi i djece i opasnosti koje su im prijetile. Bilo je, tako, slučajeva gušenja novorođenčadi,⁵⁰ a jedan zanimljiv i detaljan slučaj ugroženosti djeteta nalazimo u travnju 1442. Dubrovački kancelar, "ser Johannes de Arimino" podnio je tužbu protiv Vladne, sluškinje Nikše Obertića, navodeći slijedeće: "Kad je Radosava, sluškinja istoga gospara Johannesa bila na moru sušiti veš, Vladna je također bila tamo sušiti veš, pa je Vladna upitala Radosavu želi li ići s njom na Nuncijatu, a ona je odgovorila da ne može ići, jer njezina gospodarica ima u kući dječčaka, oko kojeg se treba brinuti i zbog toga ona podnosi mnogo truda. Tada je kazala ista Vladna: 'Jao tebi bijednoj, kad si tako vezana kod jednog dječčaka da ne možeš ići kuda želiš, učini da umre, jer ako poživi ti nikada nećeš moći imati mira. Ako hoćeš, ja ću te naučiti kako ćeš ga lako moći ubiti i niko neće znati na koji je način umro". U prisutnosti Vladne, koja je za tu prigodu dovedena iz zatvora, saslušana je zatim Radosava, koja je izjavila da je, "kad je bila na moru izvan vrata od Ploča prati veš" kazala Vladni da joj je gospodarica obećala da će je, ako se brzo vrati s mora, povesti sobom na Nuncijatu. "Tada je Vladna rekla: 'Kome ćete ostaviti dječčaka?' a Radosava joj je odgovorila: 'U kući je jedna starica koja se njime bavi i jedna žena koja dolazi da ga doji kada gospodarica nije kod kuće.'... Tada Vladna reče: 'Vidi, da li ti taj dečko smeta, jer ja znam od čega bi umro'. Tada je Radosava rekla: 'Isuse, Isuse, što govoriš u ove svete dane, ja nikada ne bih učinila da on umre, jer taj dječčak je meni drag kao moje oči". Vladna je potvrdila istinitost Radosavine izjave "osim što je rekla da ona nije kazala 'ja znam od čega bi umro', nego da je kazala 'da li ti hoćeš da taj dječčak umre". Jedan sluga, koji je nedaleko čuvao vunu svojega gospodara i čuo ovaj razgovor, izjavio je da je Vladna kazala Radosavi: "Ja znam travu kojom bi mogla učiniti da taj dečko umre", na što je Radosava odgovorila to "nikada u svom životu ne bih učinila, jer taj dečko mi je mio kao moj brat". Saslušana je i jedna sluškinja koja je čula razgovor između Vladne i Radosave i koja je tvrdila da je Vladna kazala Radosavi: "'Ti se mučiš s tim dječčakom, hoćeš li da taj dječčak umre?' a Radosava je rekla: 'Nikako ne želim da umre, jer dječčak je sav lijep i nasimijan i meni je drag". Vladna je opet priznala sve, osim navodne ponude da dječčaka ubije.⁵¹

Ne znamo kako se ovaj slučaj završio, a čini se očito da dječčak nije stradao. Međutim, kad se ima na umu postojanje takvih raspoloženja među sluškinjama, koje su vrlo mnogo vremena provodile oko djece, jasno je da su djeci i Dubrovniku, kao i drugdje, prijetile mnoge opasnosti.

⁴⁹ Jeremić - Tadić, n.dj., III, 193-194. O brizi Dubrovčana za siročad v. i De Diversis, n.dj., 62-63. Usp. i Mustać, n.dj., 8-11.

⁵⁰ Naprimjer, u ožujku 1587. pomilovana je jedna žena koja je bila osuđena zbog gušenja novorođenog djeteta. *Cons. maius*, vol.28, f.12v-14.

⁵¹ HAD, *Lamenta de intus*, vol.2, d.116-117.

Na drugoj strani, navodimo još neke pojave — pored osnivanja nahodišta — koje svjedoče o razumijevanju za probleme djece i obitelji. Naprimjer, u srpnju 1367. dopustilo je Malo vijeće Marinu Ranjini, nadgledniku radova u Stonu, da može doći u Dubrovnik "radi bolesti svoga sina", s tim da drugi nadglednik ostane u Stonu, a mnogo kasnije, u ožujku 1490, dopušteno je knezu Lastova "da tokom posljednjih dvadeset dana svog kneževanja može doći u Dubrovnik, jer mu je žena pred porođajem".⁵² Nešto ranije, međutim, u ožujku 1488, odbijen je u Velikom vijeću prijedlog da se oslobodi osude na izgnanstvo iz grada vlastelin Lujo Dragoja Gučetić. Osuda je ranije bila donesena "zbog smrti sina pokojnog gospara Lucijana Bunića", a prijedlog da se Lujo oslobodi osude učinjen je "imajući u vidu, ako je sagriješio, da je sagriješio kao dječak, jer u ono vrijeme jedva da je bio sposoban za zlo, i zbog ponizne molbe koju je on gospodar Lujo, podnio pismom, a njegov otac klečeći pred našim gospodstvom".⁵³ Kao što je rečeno, ta i neke druge molbe odbijene su, ali dubrovačka je vlada ipak vodila računa o uzrastu prijestupnika prilikom kažnjavanja i, kada se radilo o maloljetnicima, bila je sklona pomilovanju. Tako su, naprimjer, u svibnju 1490. desetorica mladih vlasteoskih dječaka oslobođeni osude na šest dana zatvora "u jednom od tri stara zatvora... zato što su rečeni dječaci došli i, presrijeviši se pred Malim vijećem, molili milost, i zato što među njima ima nekih koji nemaju zakonitu dob".⁵⁴

Pokadkad su poduzimane i posebne mjere radi zaštite djece. Tako je, u lipnju 1505, jedan staklar koji je, uz suglasnost djevojčice i njezine majke, poslao brodom u Ankonu svom prijatelju desetogodišnju Nikoletu, ćerku Radosave "Ascadam" i preuzeo obavezu da djevojčicu zaštititi "od svake štete, neprijatnosti i sramote, ako bi se kakva desila, što neka Bog otkloni".⁵⁵ Najposlije, treba spomenuti i poznatu činjenicu da su Dubrovčani, a posebno vlastela, vrlo često priznavali svoju nezakonitu djecu i brinuli se za nju, ostavljajući im i imovinu ili pomoć u svojim oporukama.⁵⁶

Omladina je zadavala znatne brige i nevolje vlastima u Dubrovniku i u drugim mediteranskim gradovima.⁵⁷ Iz svega navedenog vidi se da je bilo problema i s ponašanjem djece i maloljetnika. Ipak, i pored tih teškoća, i pored opasnosti koje su katkad prijetile djeci i novorođenčadi, stav dubrovačkih vlasti prema djeci, u cjelini gledan, bio je nesumnjivo relativno human i napredan, naročito ako se usporedi sa stanjem u mnogim drugim mjestima tadašnje Evrope.⁵⁸

O odnosu prema starima

Čak i veće razumijevanje od onog prema djeci pokazivale su dubrovačke vlasti prema drugom životnom ekstremu — starosti, o čemu opet svjedoče mnogobrojni dokumenti. Vidimo tako da u maju 1417. Veliko vijeće oslobađa određenih obveza izvan grada "one

⁵² Reformationes, vol.23, f.64v. *Cons. maius*, vol.15, f.244v.

⁵³ *Isto*, f.172. Prijedlog je ponovljen u lipnju 1488. i opet je odbijen. *Isto*, f.179.

⁵⁴ *Isto*, f.249. O strogom kažnjavanju mladih prijedupnika v. Z. Šundrica, Kiseli četruni, *Dubrovnik*, 1, 1973. *Isti*, Senat protiv dugih kosa, *Dubrovnik*, 3, 1973.

⁵⁵ *Arhivska građa o staklu i staklarstvu u Dubrovniku (XIV — XVI vek)*, izd.V. Han, Beograd 1979, 144.

⁵⁶ Jedan primjer iz 1386: Dinić, *Odluke*, II, 224.

⁵⁷ De Diversis, n.dj.,52, kaže: "Pošto se mladići odaju onome na što ih vuče nagon, to vrlo mnogo ranjava gradsko uređenje, čak ga javno kvari i ruši... Zakonodavac koji teži općem dobru cijelog grada u prvom redu mora voditi brigu o dobroj stegi i odgoju mladeži od treće do pete godine". Kotruljević, pak, podvlači da urođene vrline od rođenja treba s vremenom pomoći "uputama i naredbama discipline već od kolijevke". Cotrugli, n.dj., 23. V. i moj članak *Abominandum crimen: the Punishment of Homosexuals in Renaissance Dubrovnik*, *Viator*, Los Angeles

⁵⁸ O stavu prema djeci u Firenci i Veneciji u ovom istom periodu v. R. Trexler, *Infanticide in Florence: New Sources and First Results*, *History of Childhood Quarterly*, 1, 1973, 98-116. *Isti*, *The Foundlings of Florence, 1395-1455*, *isto*, 259-284. *Isto*, n.dj., 126-128, 136-137, 180,182,186.

(patricije) koji su dostigli starost i visoke godine, koju dob uvijek treba štovati". Granica starosti za ove slučajeve određena je na 70 godina, što je vrlo visoko za to vrijeme.⁵⁹ Doduše, De Diversis u svojem već spomenutom opisu Dubrovnika kaže da u Dubrovniku "ljudi i žene, kako iz redova vlastele, tako i pučani, dožive starost u snazi, fizički i duhovno zdravi... U gradu ima mnogo ljudi od šezdeset, sedamdeset i osamdeset godina, neki dožive devedesetu, pa čak i stotu godinu života s čudesnom bistrostom pameću i za svoju dob fizički snažni i rumeni u licu".⁶⁰

Drukčije mišljenje o starenju imao je, međutim, Kotruljević, koji — govoreći o trgovcima poodmaklih godina — kaže, među ostalim: "Trgovina općenito traži prodoran intelekt, živu krv i hrabro srce, koje stvari se, kod ljudi koji prijeđu pedeset godina, obično ohlade; a vidi se iz svakodnevnog iskustva da, kad čovjek dođe do tog doba, ohladi se prirodna toplina i smiruje se krv, i postaje ograničenog uma, umanjenog pamćenja i prave u ovom zanatu (tj. trgovini) hiljadu grešaka, a najviše oni koji su pohotljivi, i stalno rasturaju robu. Nije da više nisu mudri u stvarima političkim i civilnim. A njihov savjet je zacijelo pouzdan u tom dobu, ali trgovina traži drugo, i vrijeme je da se odmored napora... Želio je novac i ima ga; kredit i ima ga; imovinu i ima je; ćerke i sinove, nakupio je, napravio i odgojio sinove u svom zanatu — a ima pedeset ili šezdeset godina. Što hoće još?"⁶¹

U Dubrovniku ipak shvatanja o granicama starosti bila su, čini se, liberalnija od Kotruljevićevih. Kad je u studenom 1428, u doba napetosti u vezi s problemom Konavala, u gradu vršen popis ljudi sposobnih za oružje, rečeno je u Malom vijeću da treba popisati "imena ljudi sposobnih za oružje, to jest u dobi od 16 godina do 65 godina, a ostale ljude i žene i osobe po broju".⁶² Međutim, dvije godine zatim, 1430, kad se utvrđuju obveze građana i vlastele u odbrani grada, naređuje se da se hitno "napravi poimenični popis svih osoba u gradu, malih i velikih, bilo kojega položaja i vrste, a posebno ljudi sposobnih za oružje... popisujući kao sposobne za oružje ljude iz naroda od 14 godina do 70, a od 14 godina naviješe gospare svake dobi".⁶³ Očito je, dakle, širenje granica i, posebno, podizanje gornje granice ljudi koji su smatrani sposobnim za oružje. To je, nesumnjivo, bilo u vezi s teškim stanjem stvari u sukobu s Radosavom Pavlovićem, ali podizanje granice na 70 godina starosti nije bilo usamljen slučaj.

Ta je granica, naime, primjenjivana i pri kontroli prisustva vlastele na sjednicama Velikoga vijeća. Kad je u lipnju 1455. donesena odluka o tome, predviđeno je da će se neopravdano odsutni vijećnici kažnjavati, ali samo oni ispod 70 godina starosti.⁶⁴ To oslobodenje od kazne za starce ostalo je na snazi sve do prve polovice XVII. stoljeća, kad je sve vidnije opadanje broja vlastele prisililo Veliko vijeće da, među drugim mjerama, preispita i tu povlasticu, pa je početkom prosinca 1623, "radi lakšeg okupljanja Velikog vijeća", odlučeno da "dok dosada vlastela stara 70 godina i više nisu mogla biti kažnjena

⁵⁹ Viridis, f.130v. Nedeljковиć, n.dj., 109-110. O poštovanju starijih v. i De Diversis, n.dj., 71. Zanimljiva je i Kotruljevićeva opaska: "Zar ne vidite da od hiljadu njih koji se rode na ovaj svijet, ni dvojica ne stignu do pedeset godina?", Cotrugli, n.dj., 210.

⁶⁰ De Diversis, n.dj., 16. U veljači 1429. osnažilo je Malo vijeće prokuru kojom je vlastelin Dživo Vlčević imenovao svog sina Miha svojim zastupnikom, jer je sam bio "u nemoćnoj starosti", s tim da Miho mora sve raditi u suglasnosti sa svojim bratom Andrijom. *Cons. minus*, vol.4, f.224.

⁶¹ Cotrugli, n.dj., 208-209.

⁶² *Cons. minus*, vol.4, f.200v.

⁶³ Zanimljivo je da su u istoj odluci, kad je riječ o popisivanju ljudi sposobnih za oružje po Astareji i na otocima, granice postavljene od 16 do 60 godina, "jer kad se upotrebljavaju ljudi izvana u stvarima oružja, treba da budu u najboljem stanju". HAD, *Consilium rogatorum*, vol.4, f.136v-137. O propisima v. i De Diversis, n.dj.40.

⁶⁴ *Cons. maius*, vol.10, f.185v. Viridis, f.286-286v. Nedeljковиć, n.dj., 406.

kada ne bi došli u Veliko vijeće, odsada ubuduće... rečena će vlastela biti obvezna doći i prisustvovati u rečenim vijećima, pod kaznom kao i ostali".⁶⁵

Čini se, međutim, da je ukidanje povlastice koju je starija vlastela uživala već blizu 170 godina izazvalo veliko nezadovoljstvo i pritisak da se stvari vrate u ranije stanje. Nepuna dva mjeseca po donošenju gornje odluke, koncem siječnja 1624, nalazimo novi dekret Velikoga vijeća s takvim tumačenjem: "Kao što je za dobru upravu republike važno lako okupljanje vijeća, isto je tako ne manje potrebno dati načina, koliko da se stari i bolesni plemići uzmognu očuvati što dulje u životu, toliko i da mladi i zdravi služe izvan (grada) u slučajevima od interesa za domovinu, povrh obzira koji također treba imati prema osobnoj udobnosti vlastele u domaćim stvarima". Vijeće, dakle, odlučuje da "usprkos... odluci donesenoj u vezi s vlastelom koja prijeđe dob od 70 godina, ubuduće ta dob bude oslobođena obveze da dolazi u Veliko vijeće sa strogošću propisanog vremena i kazne... Ipak, uzvišeni gospodar knez i njegovo uzvišeno Malo vijeće neka imaju ovlaštenje da, pod kaznom koja im se učini prikladnom, mogu pozvati u rečeno vijeće — kad im se učini da to traži služba državi — one među rečenom vlastelom od 70 godina naviše, koji se tada zateknu u gradu izvan kuće, koji su u tom slučaju obvezni poći u rečena vijeća, ali ne i one te dobi koji se zateknu u svojoj kući ili budu izvan grada na svojim imanjima".⁶⁶

Pritisnuto, s jedne strane, sve kritičnijim opadanjem ukupnog broja vlastele, koje je dovodilo u pitanje i samu mogućnost održavanja sjednica Velikoga vijeća — a time i efikasnog funkcioniranja državne uprave — i, s druge strane, pritisnuto nezadovoljstvom utjecajne starije vlastele, čije su povlastice bile ugrožene, Veliko vijeće je očito nastojalo pronaći neko kompromisno rješenje u jednom vremenu kad se i inače borilo sa golemim teškoćama.

Vratimo se, međutim, petnaestom stoljeću i problemima koje je starenje vijećnika i tada stvaralo, ali koje je, u uvjetima tadašnjeg snažnog uspona broja vlastele, bilo mnogo lakše rješavati. Problemi su se naročito javljali kod državnih blagajnika, ljudi koji su bili birani doživotno i, stareći, obolijevajući i umirući, zadavali vladi velike brige oko funkcioniranja te važne institucije. Kao ilustracija tih teškoća može se uzeti stanje iz svibnja 1427, kad se javila potreba da se dopuni broj blagajnika "najviše zato što je jedan od istih blagajnika, to jest gospodar Vlaho Sorokočević, umro, a drugi, to jest gospodar Djivo Volčević, zbog svoje starosti i nemoćne dobi, bolestan je i nekako og lupavio". Da bi se tome doskočilo, ugledni član Maloga vijeća, Teodor Prodančić, dodijeljen je blagajnicima kao dodatni član tog tijela.⁶⁷ Takvih situacija bilo je mnogo i u petnaestom stoljeću i kasnije.

Briga dubrovačke vlade za stari svijet pokazivala se na razne načine, o čemu svjedoči znatan broj dokumenata. U srpnju 1429. Malo vijeće je dopustilo kancelaru Egidiju iz Kremone da za mjesec dana, bez plaće, pođe u Zadar "radi zdravlja svoje majke, koja je dugo bolesna, da odvede rečenu svoju majku u Zadar, da bi se lakše oporavila".⁶⁸ U

⁶⁵ *Cons maius*, vol.34, f.101-102v. *Croceus*, f.247-248v. Istom prigodom odlučeno je: "Dok dosada... nijedan naš vlastelin koji nije navršio 20 godina nije mogao ući u red vijećnika rečenoga Velikoga vijeća, odsada unaprijed... kad dostigne dob od 18 godina od rođenja može tu ući, kao što je mogao prije rečene uredbe". *Isto*. Misli se, očito, na odluku od 28. veljače 1455, kojom je utvrđeno da vlastela ulazi u Veliko vijeće sa 20, a ne — kao dotada — sa 18 godina. *Isto*, vol.10. f. 166-166v. *Viridis*, f.283-283v. Nedeljković, n.dj., 402.

⁶⁶ *Cons.maius*, vol.34, f. 126v-12. *Croceus*, f.249-249v. O teškoj situaciji u Dubrovniku u ovo doba v. D. Pavlović, O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII veka, *Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN*, knj.2, Beograd 1952, 27-38. R. Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd 1962, 53-66.

⁶⁷ *Cons. minus*, vol.4, f.92. Ovo se stanje produžilo do prosinca iste godine. *Isto*, f.92v, 107.

⁶⁸ *Isto*, f.253v. Veliko vijeće je ovo odobrilo 15. srpnja 1429. *Cons. maius*, vol.4, f.42.

ožujku 1463. Veliko je vijeće odlučilo da država preuzme dugove vlastelina Marina Crijevića u iznosu od 493 perpera "zbog slabosti rečenoga Marina i zbog usluga njegovog pokojnog oca i gospara Marina, zbog kojih je njegov otac izgubio život, a gospar Marin bio zarobljen i u životnoj opasnosti".⁶⁹

Dobro je poznato da je dubrovačka vlada novčano pomagala one svoje službenike koji su dugo za nju radili (notari, kancelari, doktori itd.) pa su u starosti onemoćali i morali prestati s radom. Navest ćemo samo jedan poznat i karakterističan primjer. U svibnju 1458. odlučeno je da se pomogne liječnika Tomu iz Ankone, sina uglednog doktora "Johannesa de Papia" sa slijedećim obrazloženjem: "Imajući u vidu hvalevrijedno ponašanje magistra Tome iz Ankone, doktora, koji je proveo svu svoju muževnu dob služeci najvjernije i najmarljivije našu državu, kako u Dubrovniku, tako i izvan Dubrovnika, nikada ne štedeći truda, pa čak kada je ovo dana zatraženo od njega da ide u Bosnu liječiti kneza Vladislava, sina Hercega Stjepana, zaboravljajući na svoju dob — koja općenito odbija napor i zanemaruje obzir — odgovorio je: 'Gotov sam do smrti pokoravati se naredbama moga gospara' (tj. kneza). To je činio ugledajući se na svojega oca, magistra Johannesa de Papia koji je, zbog svoje vjernosti i pohvalnog ponašanja, ostavio u gradu dobru uspomenu na svoje ime; imajući također u vidu hvalevrijedan običaj naših predaka, koji nikada nisu napuštali u starosti one, koje su prihvatili u mladosti, (odlučujemo) da damo magistru Tomi za održavanje njegovog života i za njegovu prehranu za ono malo dana što mu preostaje da živi, 200 perpera godišnje dokle god bude živio, s time da svoju liječničku vještinu obavlja koliko bude mogao po svojoj savjesti".⁷⁰

Razumijevanje prema starosti pokazuje se i prilikom izdavanja dozvola za prodaju imovine. Tako je, naprimjer, u siječnju 1527. dopušteno vlastelinu Đivu Đurđeviću "koji je u onemoćaljoj dobi, da za prehranu i svoje potrebe" proda neku svoju zemlju u Konavlima,⁷¹ a dvadeset godina kasnije slična dozvola za prodaju zemljišta na Orašcu dana je jednom čovjeku "jer je star".⁷² Tolerantan stav prema starijim ljudima pokazuje se i kada je riječ o obavezama oko čuvanja grada. Tako De Diversis kaže da su vlastela i pučani "koji su prevalili šezdesetu... oslobođeni stražarenja u gradu",⁷³ a iz jedne odluke od veljače 1478. vidi se da je vlastela preko 40 godina bila oslobođena obveze da stražari na Lovrijencu, što se smatralo posebno teškom dužnošću.⁷⁴ Dodajemo da je u prosincu 1476. bilo odlučeno da se svakih pet godina u Senatu žrijebom biraju "gospari od noći" iz redova vlastele od 35 do 50 godina starosti, među kojima se svakog mjeseca izvlačilo iz šešira šestoricu za obavljanje te dužnosti.⁷⁵

Starost je, međutim, bila čest razlog za oslobađanje pučana, "noćnih stražara", od te obveze. Tako nalazimo, naprimjer, u lipnju 1426. slučaj jednog čovjeka koji je oslo-

⁶⁹ *Cons. maius*, vol.12, f.119v. Međutim, u veljači, pa opet u travnju 1490, odbijene su molbe Iva Dinovića da mu se dopusti da kaznu od 100 perpera, na koju je bio osuđen, isplaćuje po 10 perpera godišnje, uz dobar zalog, "zbog njegove nemoći i zbog zasluga pokojnog Nikše, njegova oca, koji je bio ubijen u službi naše države". *Isto*, vol.15, f.240v, 248v.

⁷⁰ Jeremić-Tadić, n.dj., III, 137-138. U prosincu 1462. naredeno je blagajnicima da svakog mjeseca isplaćuju pomoć kuriru Palisku "zbog toga što je čitava svog života, dokle god je mogao, služio čiste duše, dobro i vjerno u službi kurira". *Cons. minus*, v.16, f.52.

⁷¹ *Cons. maius*, vol.20, f.135.

⁷² *Isto*, vol.22, f.158.

⁷³ De Diversis, n.dj.,39.

⁷⁴ *Cons. maius*, vol.14, f.70v.

⁷⁵ *Croceus*, f.53. Na dnu tog lista u *Croceusu* zabilježeno je: "Vide etatem declaratam ab annis 30 usque 50 in libris Maioris consilii 1477 VIII februarii a carta 259, et in Consilio rogatorum 1480, a carta 242". Međutim, u postojećim knjigama *Maiusa* i *Rogatorum* te odluke nismo mogli naći, a tako ni u samom *Croceusu*, ali u siječnju 1522. nalazimo odluke da se "u Vijeću umoljenih moraju birati sva vlastela u dobi od 30 do 50 godina za 'gospare od noći'", (*Croceus*, f.170v) što znači da je odluka iz 1476. sada proširena za pet godina.

boden te dužnosti "zbog bolesti i starosti," a idućeg mjeseca jedan drugi je oslobođen "zbog starosti i nesposobnosti".⁷⁶ U veljači 1429. Pasko Radikijević oslobođen je straže "zbog bolesti i jer je šepav i hoda uz velike teškoće", dok je jedan drugi čovjek oslobođen straže u gradu i na Lovrijencu "zbog bolesti i starosti".⁷⁷ U lipnju 1462. oslobođen je jedan građanin od noćne straže "jer je star i izgleda glup", a u rujnu 1463. učinjena je ista milost Dobrašinu Mirosaliću "imajući na umu njegovu staru dob a također da ne vidi dobro".⁷⁸ Spomenimo i to da je, naprimjer 1529, Malo vijeće davalo oslobođenja od straže, ali s tim da druga osoba zamijeni na dužnosti oslobođenog.⁷⁹

Bilo bi pogrešno, ipak, misliti da je život za stari svijet u Dubrovniku bio lak. Niti je uvijek sve išlo glatko, niti je odnos prema starosti bio uvijek pun poštovanja i razumijevanja. Tako se siječnja 1471. "tužio i uložio tešku žalbu" krivičnim sucima u Dubrovniku Jakov Morlato, notar i kancelar dubrovački, protiv Frančeska "de Marco": "Dok sam bio pred... gospodom konzulima ovog uzvišenog grada Dubrovnika zbog poslova službe i nikakvog posla nisam imao niti razgovor vodio s istim Frančeskom, uvrijedio me velikim i mnogim uvredama, govoreći da sam varalica i da sam činio takve i tolike prevare u ovom gradu, i da sam krivotvorio ili prepravio svojim lažnim načinom tri presude, i mnoge druge stvari je rekao protiv moga dobrog glasa i časti, u želji i namjeri da me uvrijedi, protiv Boga i protiv istine i protiv časti moje i ove uzvišene vlade i moje službe, na javnom i časnom mjestu sjedišta i suda uzvišenoga gospara kneza Dubrovnika, dok su tu sjedili rečeni uzvišeni gospari konzuli grada, i u prisutnosti mnogih plemića i pučana i mnogobrojnih stranaca, koje uvrede ne bih htio da mi kaže ni za 500 dukata, imajući u vidu mjesto i mnoštvo vlastele, građana, trgovaca i stranaca koji su vidjeli i čuli rečenoga Frančeska kako mene u ovoj mojoj starosti vrijeđa i kleveće takvim uvredama, protivno povlasticama moje službe i protiv Boga i njegove duše i protiv svake istine".⁸⁰

Ovo sigurno nije bio usamljen slučaj i sličnih pojava nepoštovanja starosti bilo je nesumnjivo više i u svim periodima dubrovačke povijesti. Ipak, kad se odnos prema starosti i starcima u Dubrovniku gleda u cjelini, mora se priznati da su Dubrovčani pokazivali znatno razumijevanje za tu tešku dob ljudskog života i da su sa starijima — a posebno s onima koji su stekli neke zasluge za dubrovačku državu — postupali znatno bolje nego mnogi drugi, često veći i bogatiji, suvremeni gradovi i države.^{80a}

⁷⁶ U kolovozu 1426. još jedan čovjek oslobođen je "zbog nemoći i bolesti". *Cons. minus*, vol. 4, f.18v,25,28. Slična oslobođenja od straže u gradu i na Lovrijencu u rujnu i studenom 1426: *Isto*, f.35v,44. Zatim 1427: *Isto*, f.76, 90v. Ovo se nastavlja i 1428 (*Isto*, f.137v, 144, 163v,178v,187v) uglavnom sve "zbog starosti" a ponekad i "zbog tjelesne nesposobnosti".

⁷⁷ *Isto*, f.220v. Slični slučajevi u lipnju i studenom iste godine "zbog starosti": *Isto*, f.247v, 276.

⁷⁸ *Isto*, f.10v, 58v.

⁷⁹ U veljači te godine oslobođen je noćne straže Mato Alegretti "imajući u vidu njegovu dob", ali je umjesto njega na dužnost uzet njegov sin. Istoga mjeseca Luja Jezusovića, "zbog njegove bolesti", zamijenio je na istoj dužnosti Petar Stjepanović, a Lovra de Cassella, "zbog slabog stanja njegova tijela", zamijenio je Vlaho Ilić. *Isto*, vol.36, f.45v, 46, 47v.

⁸⁰ HAD, *Lamenta de criminali*, vol.2, f.170v. Već u travnju 1464. Merlato se sukobio s vlastelinom Marinom Gradićem, koji je kažnjen "oštrim riječima" od strane Maloga vijeća zato što je upotrijebio "opscene i uvredljive riječi" protiv Merlata, kako je posvjedočio i kancelar Ksenofont Filelfo. Gradiću i Merlatu je zabranjeno da se ubuduće uzajamno vrijeđaju pod visokim novčanim kaznama. *Cons. minus*, vol.16, f.134.

^{80a} O starosti i odnosu prema starom svijetu u Evropi ovog vremena v. C. Gilbert, *When did a Man in the Renaissance Grow Old? Studies in Renaissance*, XIV, 1967, 7-32. D. Herlihy, *Vieillir à Florence au Quattrocento*, *Annales ESC*, XXIV, Paris, Nov.-Déc. 1969, 1328-1352, objavljeno ponovo kao *Growing Old in the Quattrocento*, *Old Age in Pre-Industrial Society*, izd. P. N. Stearns, New York 1982, 106-118. J. P. Gutton, n.dj., 30-36. F. Braudel, n. dj., I,90. R. Finlay, n.dj., 125-128, 131-133, 135. R. Trexler, *A Widows' Asylum of the Renaissance: the Orbatello of Florence*, *Old Age in Pre-Industrial Society*, 119-149.

O problemima u radu državnog aparata

Drukčije vrste od prethodnih bile su pojave u radu državnog aparata koje su također veoma zabrinjavale dubrovačku vlastelu. To pitanje postajalo je sve važnije kako je rasla država, a s njom i taj aparat. Ma koliko to bilo suprotno našoj predodžbi o urednom i efikasnom funkcioniranju dubrovačke države, mora se reći da je stvarnost bila dosta drukčija od naše imaginacije. Nemar, neodgovornost, gramzivost pa i podmitljivost nisu bile ni malo tuđe dubrovačkoj administraciji između XIV. i XVI. stoljeća. Primjera za to ima mnogo.

Još sredinom XIV. stoljeća, dok se grad nalazio pod vrhovnom vlašću Venecije, zaštićeno je svima, domaćim i strancima, da bilo kome "iz familije... gospara kneza" pozajme novac ili na bilo koji drugi način dadu kredit, sa zalogom ili bez njega, pod prijetnjom gubitka i novca i zaloga.⁸¹ Očito je da se vlada bojala podmitljivosti svojih činovnika i da nije imala osobitog povjerenja u njihove vrline. To se još mnogo jasnije vidi iz kasnijih vladinih odluka i postupaka. Tako u listopadu 1414. Veliko vijeće konstatira: "Ima općinskih službenika, izabranih u Malom vijeću, koji — zato što ih se nikada više ne potvrđuje — neefikasno obavljaju svoju dužnost i veoma zakazuju na svojim zadacima, vjerujući da svoje položaje imaju zauvijek". Da bi se tome doskočilo, Veliko vijeće je odlučilo da se odsada unaprijed te službenike mora svake godine potvrđivati, neke u Malom vijeću, a druge u Senatu.⁸²

Ti pokušaji vlade da poboljša rad svojih službenika nisu, po svemu sudeći, dali veće rezultate, a problema je bilo ne samo u Dubrovniku nego i u Stonu. Početkom 1429. povedena je velika istraga protiv mnogih prestupa u tom mjestu. Senat je otvorio istragu "protiv slugu gosparâ kneževa Stona... radi podmićivanja čuvara Stona". Poslana su dva vlastelina "da ispitaju o rečenom potkupljivanju slugu ovog kneza Stona", a istraga je vođena i "protiv carinika zbog dukata koje daje kao plaću po većoj vrijednosti nego što vrijede", a što mu je zabranjeno činiti ubuduće. Osim toga ispitani su nadglednici solane u Stonu jer su davali radnicima vino kao plaću, a protiv kancelara Stona povedena je istraga zbog "sklavina" koje je davao kao plaću čuvarima tog mjesta. Sa svoje strane, Malo vijeće je dvojici vlastele poslano u Ston naložilo da ispita iste te prijestupe, ali također i to "da li su sluge stonskih kneževa običavali primati po jedan groš za svaku stražu da ne optuže one koji bi napustili svoju stražu". Prigodom izbora te dvojice izričito je rečeno da ih se tamo šalje "da ispitaju u Stonu o simoniji stražara Stona, koju sluge stonskog kneza primaju od stražara, i o krađama u solanama i drugo".⁸³ Da je situacija u Stonu bila ozbiljna može se zaključiti i po tome što je u to vrijeme, u siječnju 1429, za stonskog kneza bio poslan Pasko Restić, jedan od nesumnjivo najsposobnijih i najuglednijih članova dubrovačke vlastele.⁸⁴ Očito je da se radilo o kršenju mnogih propisa, i to većih razmjera, pa ni sankcije nisu izostale. Kancelar Stona zauvijek je lišen službe, a slučaj nadglednika solane i dotadašnjeg kneza, Klementa Restića, "zbog vina danog radnicima" predan je "advocatoribus communis". Najposlije, imenovana je posebna komisija da predloži Senatu mjere za sređivanje stanja u Stonu.⁸⁵

U samom Dubrovniku, vlada je u veljači 1427. naredila da se glasnici i zduri "kad god gospar knez sjedi i kada su okupljeni Veliko vijeće, Senat ili Malo vijeće ne smiju udaljiti ispred vrata dvora bez kneževa dozvole".⁸⁶ To, razumije se, nije moglo osjetnije

⁸¹ *Reformationes*, vol.13, f.90v.

⁸² *Reformationes*, vol.34, f.311. *Viridis*, f.128-128v. Nedeljковиć, n.dj., 103-104.

⁸³ *Cons. rogatorum*, vol.4, f. 82—83 v, 84—84 v, *Cons. minus*, vol 4, f. 215, 217v.

⁸⁴ *Cons. minus*, vol.4., f.208,208v,215v

⁸⁵ *Cons. rogatorum*, vol.4, f.84-84v. *Cons minus*, vol.4, f.217v.

⁸⁶ *Cons. minus*, vol.4, f.72.

pomoći poboljšanju rada vladinih službenika. O tome svjedoči i naredba Velikoga vijeća iz kolovoza 1449: "Budući da se zduri i glasnici naše općine slabo pokoravaju naredbama i dužnostima prema našoj općini, osim u vrijeme svoje reizbornosti, stoga da bi postali poslušniji, odnosno da bi neposlušni bili brisani, naređujemo da, dok su dosada bili reizbirani jedanput godišnje, to jest u mjesecu veljači, od sada unaprijed budu reizbirani četiri puta godišnje, to jest u mjesecu veljači, svibnju, kolovozu i studenom". Točno su utvrđene dužnosti tih službenika, pa se dalje kaže: "Kako glasnici, tako i zduri vladini vrlo su pohlepni što se tiče njihovih plaća i vrlo su nepošteni u dodirima sa pojedincima, na štetu i propast siromaha; a također pri obavljanju općinske dužnosti hoće da budu više plaćeni i mnogo puta molbama navode kneževe da im isplate novac koji im ne pripada. Da bi se, dakle, uštedjeli troškovi siromasima i da se novac naše općine ne bi rasipnički trošio", Veliko vijeće točno utvrđuje koliko se ima platiti za razne usluge zdura i glasnika izvan grada, po Astoreji i na dubrovačkim otocima.⁸⁷

Nada da će češća reizbornost poboljšati ponašanje zdura i glasnika ubrzo se pokazala neopravdanom. Samo sedamnaest godina po donošenju navedenih mjera, Veliko se vijeće moralo baviti problemom nedostataka u radu općinskih službenika i odlučilo je da se odsada unaprijed ti ljudi reizbiraju "svakog pojedinog mjeseca... zato da bi ti zduri i glasnici, barem zbog straha, postali nešto poslušniji i spremniji da rade, jer ih popustljivost čini sve gorim".⁸⁸ Osim pohlepnosti i primanja mita, službenici su se ponekad upuštali i u druge zloupotrebe. U listopadu 1407, naprimjer, jedan se čovjek tužio da je zdur Rajčin sa svojim drugovima došao njegovoj kući "i otkrili su rečenu kuću i polomili mnoge crepove i kroz otvoreni krov ušli su u kuću i u njoj ukrali jednu kapu... i jedan stolnjak, a povrh toga izvrijeđali su njegovu ženu".⁸⁹ Nešto kasnije, 1418, optužen je zdur Živko Dabojević da je "zlobno i smišljeno napravio više nepoštenih stvari u svojoj službi s pomoću potkupljivanja, a nedavno je zbog mita htio navesti dvije žene, koje su bile izložene na karu (ad currum) da pobjegnu iz zatvora, pošto je od njih primio neke novce". Živko je zauvijek isključen iz redova zdura, ali kako je bio bolestan, pušten je iz zatvora kući da se izliječi pa da se onda vrati u zatvor i odsluži kaznu od mjesec dana.⁹⁰ Još teži slučaj dogodio se 1464, kada je vlastelin Marin Vlčević tužio glasnika Marina Ptičića "govoreći da ga je danas rečeni Marin izvrijeđao najbrojnijim uvredama što je i koliko je mogao, nazivajući ga čovjekom bez vrijednosti i čovjekom iz javne kuće".⁹¹ Najposlije, još jedna ilustracija nedoličnog ponašanja službenika potiče iz listopada 1473, kada je jedna žena optužila jednog knežaka, koji je bio poslan da je pozove u dvor, da je, ušavši u njenu kuću "počeo nju podbadati i napastvovati, uznemirujući je nedopuštenim načinom, navlačeći je rukama na nečasnost".⁹²

Drukčiji slučaj neodgovornog ponašanja ljudi dok su obavljali državnu službu nalazimo u siječnju 1419, kada su glasnik Pasko i njegovi drugovi prijavili vladi da je jedan građanin "određen da s drugima čuva grad bezobzirno napustivši rečenu povjerenu mu

⁸⁷ *Cons. minus*, vol.9, f.67v-68. *Viridis*, f.291v-292. Nedeljković, n.dj., 355-356. De Diversis, n.dj., 32, daje ovakav opis dubrovačkih nižih službenika: "Svakoj vlasti potrebni su kao posluga momci da raznose pozive, da zvone u zvona pojedinih vijeća, da silom privode prijestupnike, a po naređenju vlasti da ih muče i zatvaraju u tamnice... U Dubrovniku se drži na općinskoj plaći 18 takvih momaka ili liktora i jedan čuvar i nadstojnik zatvora. Neki od njih — deset ih je na broju — zovu se glasnici, a u narodu im je dato ime zduri. Ostala osmorica momaka koji provode one koje treba silom privesti, zovu se u narodu knežaci, to jest kneževe sluge... Knežaci služe naročito gospodinu knezu, njega slušaju i ne moraju, a po pravu i ne smiju, nikuda ići bez odobrenja ili naređenja gospodina kneza".

⁸⁸ *Cons. maius*, vol.12, f.167.

⁸⁹ *Lamenta de criminale*, vol.2, f.285.

⁹⁰ *Lamenti politici*, vol.3, f.180.

⁹¹ *Lamenta de intus*, vol.19, f.115.

⁹² *Isto*, vol.25, f.39v.

stražu, nađen kako luta po Placi" s dvije prostitutke. Knez i sud osudili su prijestupnika i obje žene na po dvije sedmice zatvora, "jer je nemali grijeh da onaj kome je povjereno, tako napusti čuvanje grada i jer zločin, makar bio malen, ako prođe nekažnjen, lako pripremi put ka gorim (stvarima) za one koji su zlu skloni". Zato su kaznili te prijestupnike "da opomena ove kazne bude primjer drugima, kako onima koji stražare, da ne bi bili uhvaćeni u sličnom nemaru, tako i prostitutkama i drugim sličnim da ne bi, miješajući se onome koji stražari otvarale put u grešku".⁹³

Kadkad su službenici prosto ignorirali vladine naredbe i nisu ih uopće izvršavali. U srpnju 1426. glasnik Stupko i zdur Radovac učinili su "zločin... ne izvršavajući ono što im je od vlade bilo povjereno, to jest, kad su uhvatili krijumčarenje vina, za što su bili poslani, pustili su ljude koje su bili uhvatili s kontrabandom a kad su pitani, vladi su nijekali da su bilo koga uhvatili". Odmah su otpušteni iz službe i za pet godina nisu mogli dobiti nikakvo državno zaposlenje.⁹⁴ Nešto kasnije, odlučeno je "ako Pasko, općinski glasnik, na bilo koji način primi mito ili ma kakvu potplatu od bilo koga da bi ga poslao ili da ga ne bi poslao na noćnu stražu ili (stražu) Lovrijenca, ili na drugu stražu... da isti Pasko mora stati osam dana u donjem općinskom zatvoru svaki put kad se to dokaže".⁹⁵

S druge strane, treba reći da ni službenicima nije bilo lako. Zduri i glasnici morali su patrolirati gradom, održavati red i mir, hvatati prijestupnike itd., što nije uvijek teklo jednostavno ni glatko. O tome lijepo svjedoče dva slučaja iz 1470. U kolovozu te godine jedan zdur, po naredbi sudaca, trebao je uhapsiti jednog člana moćne vlasteoske familije Gučetića, koji je bio optužen za izazivanje nereda. Dok je zdur sjedio u dvor, brat optuženog stao ga je vrijeđati, a zatim ga je udario nekoliko puta po licu, tako da mu je potekla krv, i zaprijetio mu da će ga ubiti nožem, dok se zdur branio govoreći: "Ja radim što god mi naredbe moji gospari".⁹⁶ U drugom slučaju, također iz kolovoza 1470, opet se radilo o napadu na jednog knežaka, ali ovog put napao ga je i udario jedan vlastelin iz roda Sorkočevića, koji se nalazio u zatvoru, kad je knežak doveo u njegovu ćeliju jednog drugog čovjeka Sorkočević ga je tako udario u usta, da je knežaku potekla krv.⁹⁷

Ipak, po svemu sudeći, više su problema imale vlasti i građani s radom službenika nego službenici s ponašanjem građana, a ti problemi su se nastavili i u XVI. stoljeću. Tako su, naprimjer, u lipnju 1517. donesene opširne odluke o radu "justiciaria" uz objašnjenje da je njihova funkcija od nekog vremena izgubila svoj ugled "zbog nepokornosti i nemara slugu te službe koji, pošto ne osjećaju strogost zakona, ne odnose se prema dužnosti kako bi trebali i morali", pa se donose mjere za poboljšanje tog stanja. Među ostalim, zabranjuje se slugama "justiciaria" "da ne smiju uzimati niti tražiti od bilo kojeg mesara, krčmara, pekara, uljara, trgovca, dućanždije i zanatlije bilo kakvo piće, poklon ili plaćanje u novcu, mesu, vinu, kruhu ili drugim prehrambenim stvarima, pod kaznom od tri perpere onome koji daje i druge tri perpere prekršiocu koji primi... jer ta pića, pokloni i plaćanje jesu mito kojim se kvari i podriva pravda". Bilo im je zabranjeno da se bave bilo kakvim poslom vezanim za prehranu, kako oni sami, tako i svi članovi njihovih obitelji. Isto tako, niti oni, niti članovi njihovih obitelji nisu smjeli kupovati hranu ili piće za bilo koga drugoga.⁹⁸ Sve to, naravno, ukazuje na postojanje proširene korupcije među službenicima dubrovačke uprave.

⁹³ *Lamenti politici*, vol.2, f.278v.

⁹⁴ *Cons minus*, vol.4, f.25v.

⁹⁵ *Isto*, f.163v. Međutim, u veljači 1429. dano je po 10 perpera Mlaču Cibu i Petru Balbu, koji su uklonjeni s dužnosti stražara, "i to za njihovo dobro držanje u prošlosti". *Isto*, f.226v.

⁹⁶ *Lamenta de criminale*, vol.2, f.42-43v.

⁹⁷ *Isto*, f.55. U kolovozu 1464. Jedan vlastelin iz roda Restića osuđen je na četiri dana zatvora "u kuli... zato što je udario po licu našeg glasnika Andriju". *Cons minus*, vol.16, f.157.

⁹⁸ *Croceus*, f.163v-165v. O važnosti te službe v. De Diversis, n.dj., 35-36.

Takvu ocjenu potvrđuje i jedan dokument iz svibnja 1519. koji sadržava dodatne odluke o radu krivičnog suda, gdje se, među ostalim, kaže: "Ako naši glasnici i knežaci kojima ubuduće bude povjereno da uhvate neku osobu zbog kriminala, ili da utjeraju kakvu kaznu, to vjerno ne obave, i ako se dokaže na odgovarajući način da je neki od njih izvršio prekršaj zbog mita ili nemira, ili zbog kakve svoje pokvarenosti", smjesta će izgubiti službu i više je nikad neće dobiti, a usto će biti podvrgnut kazni koju odredi Senat.⁹⁹

Očito je, dakle, da su mnogi službenici dubrovačke vlade svoje dužnosti obavljali na nezadovoljavajući način, što je stvaralo znatno neraspoloženje i među vlastelom i u narodu. Stoga vlada stalno intervenira, nastojeći popraviti stanje, ali u tome slabo uspijeva. Moglo bi se pitati u kolikoj je mjeri loše ponašanje same vlastele uticalo na držanje njihovih nižih službenika. Nema, naime, sumnje o tome da je vlastela i sama vrlo često kršila zakone koje je donosila, a događale su se povremeno i mnogo teže stvari, uključujući kriminalne prestupe. Problem ponašanja vlastele, kako u političkom, tako i u svakodnevnom životu Dubrovnik od posebnog je interesa, ali to je opširna tema u koju se ovdje ne možemo upuštati.

*

Kao što je rečeno na početku, sve su ovo bili samo isječki, razbacani fragmenti slike života u Dubrovniku u doba humanizma i renesanse. Izostavljeno je mnoštvo važnih i zanimljivih detalja koji bi obogatili ovu sliku, ali koji nisu mogli ući u ovaj rad.

Doba humanizma i renesanse, koje svi danas hvalimo i slavimo — s razlogom — kao jedno od velikih razdoblja u kulturnoj povijesti čovječanstva, bilo je — kao i mnogi drugi slavni povijesni periodi — za suvremenike isto tako teške i neizvjesno kao i svako drugo doba, ako ne još i teže. To se posebno odnosi na život u Italiji, kolijevci humanizma i renesanse, kojom su harale španjolske i francuske vojske, stvarajući često neizdrživo teške uvjete za život ljudi.¹⁰⁰

Dubrovnik se, sa svoje strane, u doba rastućeg prosperiteta, ali i sve veće složenosti života u gradu, suočavao s mnogim starim i novim problemima u svakodnevnom životu i tražio rješenja za njih. Pritom treba imati u vidu da se sve to događalo u jednom za Dubrovnik mutnom i nesigurnom vremenu, kad su međunarodna zbivanja uvelike komplicirala stvari. Turska sjena se prijeteći nadvijala nad gradom. Mada su Dubrovčani nastojali i, uz velike napore, uspijevali naći "modus vivendi" s novim, svemoćnim gospodarima balkanskog zaleđa, osjećaj stalno prisutne opasnosti i uvijek moguće katastrofe nije Dubrovčane nikada napuštao.

Nije čudo, dakle, da je potreba za poboljšanjem stanja u samom gradu, za što uspješnijim rješavanjem problema svakodnevnice bila još izraženija. Samo unutrašnji red i stabilnost — popraćena zdravom i snažnom privredom — mogli su, donekle, ojačati vanjsku sigurnost Dubrovnik i povećati djelotvornost međunarodne politike, koju je njegova vlastela vodila s toliko mudrosti, vještine i opreza. Stoga je i unutrašnja politika vlastele bila pragmatična, plod vjekovnih iskustava, stalno prilagodljiva novim potrebama u životu grada, ali, razumije se, uvijek u granicama vlasteoskog monopola političke vlasti. Sve što je ovdje izneseno samo je malen prinos boljem poznavanju nekih oblika toga života.

⁹⁹ *Crocus*, f.166-168.

¹⁰⁰ Čak u sredenoj i bogatoj Veneciji postojala je u XVI. stoljeću uzrečica: "O Franza, o Spagna, basta che se magna".

B a r i š a K r e k i ć

IMAGES FROM URBAN DAILY LIFE: CONTRIBUTION TO THE STUDY OF LIFE IN DUBROVNIK AT THE TIME OF HUMANISM AND THE RENAISSANCE

Summary

The article deals with some aspects of life in the city-republic of Dubrovnik (Ragusa) with the way the governing patricians dealt with problems confronting them and with explanations and justifications they gave for their actions and attitudes.

After a brief introduction, the first portion of the article is concerned with the way the workers were paid and their salaries protected. The second part deals with the attitude of the Ragusan government towards the poor and with some actions taken to alleviate their situation. Children, governmental and private attitudes towards them and ways in which they were protected are the subject of the third portion of the article, while the old people, their problems and government's actions to help them are the topic of the fourth section. Finally, the fifth part of the article deals with problems connected with the functioning of the administration in the Republic of Dubrovnik, the abuses and deficiencies within the state "bureaucracy" and the measures the government took to try to cope with those difficulties.

The article ends with a brief conclusion, underlying the need for further study which might contribute to a better knowledge of daily life and problems in an urban environment, such as Dubrovnik.